

ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΑΗ

ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΛΛΕΓΙΟΥ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ (1576 - 1700)

Στατιστικές διαπιστώσεις και γενικά συμπεράσματα

Δέν είναι και τόσο εύκολο νά άποτιμήσει κανείς σήμερα τὸ εκπαιδευτικὸ ἔργο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου. Ὅχι γιατί ὑπάρχει ἔλλειψη πηγῶν. Ἀντίθετα, καί ἡ βιβλιογραφία εἶναι μεγάλη καί τὸ ἀνέκδοτο ὕλικό, θά ἔλεγα, τεράστιο¹. Γιά τὸν ἀντικειμενικὸ ἔρευνητὴ ἡ δυσκολία βρίσκεται στὴν ἀξιολόγηση τοῦ ὕλικου αὐτοῦ.

Οἱ πηγές ποῦ μᾶς σῶθηκαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. ὡς σήμερα, εἴτε σύγχρονες μὲ τὰ γεγονότα ποῦ περιγράφουν, εἴτε μεταγενέστερες, ἔχουν καί παραλείψεις, σκόπιμες ἢ ὄχι, καί ἀνακρίβειες, καί προσθήκες γιά καταστάσεις ἀνύπαρκτες, καί λάθη οὐσιαστικά. Γιά νά εἴμεθα σύμφωνοι μὲ τίς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ιστορικῆς μεθόδου, ὀφείλουμε νά ἐξετάζουμε τίς πηγές αὐτές πάντα συγκριτικά καί σὲ συνδυασμὸ μεταξὺ τους.

Δέν θά ἤθελα τώρα νά προχωρήσω στὴν κριτικὴ παρουσίαση τῶν πηγῶν. Εἶναι ἓνα κεφάλαιο ποῦ θά μὲ ἀπασχολήσει ἄλλη φορά. Στις πηγές πάντως αὐτές θά στηριχθῶ, μὲ ὄλες τίς ἐπιφυλάξεις ποῦ μοῦ προκαλοῦν οἱ παραπάνω σκέψεις, γιά νά ἐπισημάνω τὴν προσφορά τοῦ Ἰδρύματος στὸν πνευματικὸ κόσμο τῆς ἐποχῆς του.

---

* Εἰσήγηση (στά ἰταλικά) ποῦ ἔγινε στὴ Ρώμη, στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμποσίου γιά τὸν ἑορτασμὸ τῶν 400 χρόνων ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ Ἰδρύματος αὐτοῦ (29.4 - 2.5.1977). Περίληψη τῆς εἰσηγήσεως δημοσιεύθηκε στὴν ἔφημερίδα «Καθολικὴ», ἀριθμ. φύλλου 1988, τῆς 17.5.1977. Τὸ ἰταλικὸ κείμενο τῆς εἰσηγήσεως αὐτῆς θά συμπεριληφθεῖ στά Πρακτικά τοῦ Συμποσίου.

1. Γιά τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία, καθὼς καί γιά τοὺς σχετικοὺς ἀνέκδοτους κώδικες, βλ. στοῦ Ζαχαρία Ν. Τσιρπαναῆ, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης καί ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καί στὴν Ἰταλία (16ος αἰ. - 1650), Θεσσαλονίκη 1971, σ. 8 σημ. 3, σ. 12 σημ. 1, σ. 67 - 72. Νεώτερες βιβλιογραφικὲς καί ἀρχαιακὲς ἐνδείξεις βλ. στοῦ Ἰδίου, Τὸ ἔτος ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης, οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν τροφίμων του καί ὁ λόγιος Κωνσταντῖνος Πατριάρχης, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν» 5(1974 - 1975) 33 - 52. — J a n W l a d y s l a w W o ś, Cronaca degli allievi del Collegio Greco in Roma (1577 - 1640), «Archivio Storico per la Calabria e la Lucania» 40(1972) 129 - 193 (γιά τὴν ἔργασία αὐτὴ βλ. περισσότερα πῶ κάτω, σ. 27 σημ. 2).

Ἀπὸ ἀποψη χρονική, ἐπέλεξα τὰ πρῶτα 125 χρόνια ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του. Ἡ προτίμηση αὐτὴ ὀφείλεται στὴ διαπίστωση ὅτι ἀπὸ τὸ 1576 ὡς τὸ 1700 τὸ Κολλέγιο ἀνέπτυξε ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ δραστηριότητα, μὲ θετικὰ ἀποτελέσματα στὸν μορφωτικὸ τομέα. Ἄλλωστε καὶ μέσα στὰ γενικότερα ἱστορικὰ πλαίσια ἂν τοποθετηθεῖ ἡ περίοδος αὐτή, ἔχει νὰ παρουσιάσει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον: γιὰ τὴν Εὐρώπη καὶ τὸν καθολικὸ κόσμον τῆς Δύσεως εἶναι τὰ χρόνια τῆς Ἀντιμεταρρυθμίσεως (ἀμέσως σχεδὸν μετὰ τὴ σύνοδο τοῦ Trento, 1563), τῶν θρησκευτικῶν διενέξεων καὶ πολέμων, τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου (1618 - 1648), τῆς ὑπερβολικῆς ἐνισχύσεως τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Γιὰ τὴν Ἀνατολή, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸν τουρκοκρατούμενον ἢ φραγκοκρατούμενον βαλκανικὸ χῶρον εἶναι τὰ χρόνια τῆς πρώτης ἀναδιοργανώσεως, μετὰ τὴν ὑποταγή, στὸν μορφωτικὸ τομέα. Σὲ μιὰ τέτοια ἀναδιοργάνωση θετικότερη ὑπῆρξε ἡ προσφορὰ τῶν ἀνωτάτων πνευματικῶν ἰδρυμάτων τῆς Ἰταλίας, ἰδίως τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας καὶ τοῦ «Collegio Greco».

Ἀπὸ τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ. καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ 1700 καὶ ἔπειτα οἱ συνθηκῆς διαφοροποιοῦνται: στὴν Εὐρώπη ἀναπτύσσεται τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸ ἴδιο τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο θὰ γνωρίσει διακοπὲς καὶ ἀναστολὲς τῆς λειτουργίας του¹, ἐνῶ ὁ τουρκοκρατούμενος βαλκανικὸς χῶρος θὰ ἀποκτήσει κάποια αὐτάρκεια σὲ μορφωτικὰ ἰδρύματα² καὶ θὰ συνδεθεῖ περισσότερο μὲ τὸν γαλλικὸ καὶ τὸν γερμανικὸ διαφωτισμὸ.

Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ θεωρήσω σὰν περίοδο κατ' ἐξοχὴν σημαντικὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Κολλεγίου τὰ χρόνια 1576 - 1700.

Τὸ πρῶτο θέμα ποῦ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξῆσαν στὸ Ἴδρυμα καὶ μορφώθηκαν. Τὸ δεῦτερο θέμα θὰ εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐθνικότητος τῶν μαθητῶν καὶ εἰδικότερα οἱ περιοχὲς ἀπ' ὅπου προέρχονταν. Καὶ ἓνα τρίτο θέμα θὰ καλύψει τὴ δραστηριότητα καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν μαθητῶν μετὰ τὴν ἀποφοίτηση καὶ ἀναχώρηση ἀπὸ τὸ Κολλέγιο.

1. Καὶ πρῶτα πρῶτα ὁ ἀκριβὴς συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ποῦ φοίτησαν στὸ Κολλέγιο κατὰ τὰ 125 αὐτὰ χρόνια εἶναι δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύ-

1. Ἐπιγραμματικά, ἀλλὰ καὶ τεκμηριωμένα, μπορεῖ νὰ παρακολουθηθεῖ κανεὶς τίς περιπέτειες τοῦ Ἰδρυματος μέσα ἀπὸ τὰ ὀνόματα καὶ τίς ιδιότητες τῶν ποικίλων διευθυντῶν του· βλ. Cirillo Korolevskij, Saggio di cronotassi dei Rettori del Pontificio Collegio Greco di Roma, «Σύνδεσμος» anno I, n° 1 (aprile 1938) 4 - 5, [n° 2] (gennaio 1939) 20 - 22.

2. Πρβλ. Virgil Căndea, Les intellectuels du Sud - Est Européen au XVIIe siècle, «Revue des Etudes Sud - Est Européennes» 8 (1970) 181 - 230, 623 - 668, — Ariadna Camariano-Cioran, Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs, Thessaloniki 1974. — Τάσος Ἄθ. Γριτσόπουλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1971. — *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud - Est Européen. Actes du Colloque International*, Bucarest 1970.

νατο, νὰ βρεθεῖ. Αἰτία, ἡ ἔλλειψη ἐνημερωμένου καταλόγου ἐγγραφῆς ἀπὸ τὸ 1576, ἔτος λειτουργίας τοῦ Ἰδρύματος.

Τρεῖς εἶναι οἱ ἐπίσημοι κατάλογοι μαθητῶν ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν περίοδο αὐτή. Καθένας ἀπ' αὐτοὺς παρουσιάζει δυσκολίες καὶ προκαλεῖ ἐρωτηματικά.

Ὁ πρῶτος βρίσκεται στὸν γνωστὸ κώδικα *Vat. lat.* 5527, φφ. 35^r - 39^r, καὶ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν συνάδελφο V. Peri. Γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῶν πληροφοριῶν τοῦ κώδικα διετύπωσα ἄλλοτε σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις¹. Δὲν θὰ ἐπανέλθω σ' αὐτές, γιατί ἄλλος τώρα εἶναι ὁ σκοπός μου. Πάντως ὁ κατάλογος συντάχθηκε στὰ 1585 καὶ περιλαμβάνει τὰ ὀνόματα τῶν μαθητῶν καὶ τῆς πατρίδας τοῦ καθενὸς γιὰ τὰ χρόνια 1576 (Νοέμβριος) - 1585 (Σεπτέμβριος).

Ἡ δευτέρα καταγραφή ἄρχισε ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1591 καὶ ἔφτασε ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1602. Περιλαμβάνεται στὸν κώδικα τοῦ *ACGr*, τ. 22(=12), φφ. 101^r - 121^r. Εἶναι πιὸ λεπτομερὴς ὡς τὶς 20 Μαρτίου 1596, ὅποτε ἀποχωρεῖ ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἰδρύματος ἰησουίτης Giambattista Nannini, ὁ ὁποῖος καὶ εἶχε ἐνδιαφερθεῖ στὰ 1591 γιὰ τὴν καταγραφή τῶν μαθητῶν. Ὁ δεύτερος αὐτὸς κατάλογος² πάντως εἶναι πλουσιότερος σὲ πληροφορίες γιὰ κάθε μαθητὴ καὶ ἀκριβέστερος σὲ σύγκριση μὲ τὸν πρῶτο.

Ἀνάμεσα στοὺς δύο καταλόγους ὑπάρχει ἓνα κενὸ ἐξί ἐτῶν, ἀπὸ τὸ 1585 ὡς τὸ 1591. Ἄν στὸ διάστημα αὐτὸ φοίτησαν μαθητὲς καὶ ἀποχώρησαν πρὶν ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1591, εἶναι ἀδύνατο σχεδὸν νὰ βροῦμε τὰ ὀνόματά τους.

Ὁ τρίτος κατάλογος ἄρχισε νὰ συντάσσεται τὸν Μάιο τοῦ 1624 καὶ ἐκάλυψε τὴν περίοδο ὡς τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1730. Βρίσκεται στὸ *ACGr*, τ. 14 (ὄλα τὰ φύλλα). Ἐδῶ μνημονεύονται καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς μαθητὲς εἶχαν εἰσαχθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1624, ἀλλὰ δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα. Ὅσοι ὅμως ἐνεγράφησαν καὶ ἀποφοίτησαν στὸ διάστημα 1602 - 1624 εἶναι καὶ πάλι δύσκολο νὰ ἐπισημανθοῦν³. Γιὰ νὰ συμπληρώσουμε τὸ κενὸ αὐτό, σημαντικὴ βοήθεια ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸν κώδικα μὲ τὰ πρακτικὰ τῆς μυστικῆς «Ἀδελφότητας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου», ὅπου συναντοῦμε τὰ ὀνόματα ὅσων ἀπὸ τοὺς μαθητὲς συμμετεῖχαν στὴν Ἀδελφότητα. Ὁ κώδικας διατηρεῖται στὸ *Archivio della Curia provinciale della Compagnia di Gesù (Roma)*, n° 38 (olim 18 τοῦ *ACGr*)⁴. Τοὺς μαθητὲς ὅμως ποὺ φοίτησαν στὸ Κολλέγιο κατὰ τὰ ἔτη 1602 - 1624, ἀλλὰ δὲν διετέλεσαν μέλη τῆς Ἀδελφότητος, εἶναι καὶ πάλι ἀδύνατο νὰ τοὺς γνωρίσουμε.

Ἄς προστεθεῖ ἐξ ἄλλου ὅτι καὶ οἱ τρεῖς παραπάνω κατάλογοι παρουσιάζ-

1. Τ σ ι ρ π α ν λ ῆ, Τὸ ἔτος ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου, σ. 45 - 46, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Γι' αὐτὸν περισσότερες λεπτομέρειες βλ. στοῦ Τ σ ι ρ π α ν λ ῆ, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστές, σ. 67 - 68.

3. Καὶ γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν βλ. α ὕ τ ὅ θ ι, σ. 69 - 70.

4. Α ὕ τ ὅ θ ι, σ. 70 - 72.

ζουν τὰ ἐξῆς σοβαρὰ μειονεκτήματα : δὲν ἀποδίδουν πάντα σωστὰ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἐπώνυμο τοῦ τροφίμου, τὸ ὄνομα τῶν γονέων του, τὸ ὄνομα τῆς πατρίδας του· δὲν καταγράφουν μὲ ἀκρίβεια τὸ ἔτος εἰσόδου στὸ "Ἴδρυμα· παραλείπουν συχνὰ τὸ ἔτος ἀποφοιτήσεως· δὲν μνημονεύουν τὸν πλήρη κύκλο σπουδῶν· ἄλλοτε ἀναφέρουν καὶ ἄλλοτε παραλείπουν τὰ ὀνόματα τῶν συνοικοτρόφων, ὥστε νὰ δημιουργεῖται σύγχυση πού ἀπαιτεῖ ἔρευνα σ' ἓνα πλῆθος ἄλλων ἄμεσων ἢ ἔμμεσων πηγῶν.

Ἵστερα ἀπὸ τίς παραπάνω διασαφήσεις μπορούμε νὰ ποῦμε, μὲ σχετικὴ βεβαιότητα, ὅτι ἀπὸ τὸ 1576 ὡς τὸ 1700 φοίτησαν συνολικὰ 626 μαθητές. Πιὸ ἀναλυτικὰ : οἱ 161 στὸ διάστημα 1576 - 1599, οἱ 264 ἀπὸ τὸ 1600 ὡς τὸ 1650 καὶ οἱ 201 ἀπὸ τὸ 1651 - 1700. Ὅσο καὶ ἂν οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπόλυτοι, ἀπὸ τὴ σύγκρισή τους προκύπτει ὅτι στὰ πρῶτα 25 περίπου χρόνια τὸ «Collegio Greco» γινώρισε τὴ μεγαλύτερη προσέλευση μαθητῶν. Εἶναι σαφὴς ἐξ ἄλλου μιὰ κάμψη πού παρατηρεῖται πρὸς τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ.

2. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς πατρίδας τῶν μαθητῶν δημιουργεῖ περισσότερα προβλήματα. Κατάφερα νὰ ξεπεράσω μεγάλο τους μέρος. Ἐἴτσι μπορῶ νὰ παραθέσω τὸν παρακάτω στατιστικὸ πίνακα μὲ ἀριθμούς, τῶν ὁποίων τὴ σχετικότητα θὰ ἤθελα καὶ πάλι νὰ τονίσω :

		°/ο
		(στὸ σύνολο 626)
"Ελληνες (ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ τουρκοκρατούμενου ἢ βενετοκρατούμενου ἐλληνικοῦ χώρου)	374	59,74
'Ελληνοἰταλοὶ καὶ 'Ελληνοαλβανοὶ (ἀπὸ τὴν Καλαβρία, Ἀπουλία, περιοχὴ Ὁτραντο, Νεάπολη, Ἀγκώνα, Σικελία — ἢ διάκριση δὲν εἶναι πάντα εὐκόλη ἀνάμεσά τους)	72	11,51
Ρουθῆνοι (ἀπὸ τὴν Πολωνία, Λιθουανία, Λευκορωσία, Ρωσία, Πρωσσία)	69	11,02
'Ιταλοὶ (ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Ρώμης, Ascoli, Tusculum κ.ἄ.)	44	7,02
[Ἐκ τῶν ἰταλῶν αὐτῶν ἦταν ἡ ἑγιναν μοναχοὶ στὴν Grottaferrata]	[36]	[5,75]
Μαλτέζοι (καταγωγῆς ἐλληνικῆς· χαρακτηρίζονται ὡς Italogreci)	12	1,91
"Άλλων ἔθνικοτήτων (ἀπὸ τὴν Κροατία, Βρετανία, Συρία, Ἰσπανία, Βλαχία!)	6	0,95
Μαθητὲς χωρὶς στοιχεῖα καταγωγῆς τους	50	7,98

1. Συμπεριλαμβάνονται καὶ δύο ἄλλοι, ἓνας ἀπὸ τὸ Ἀντίβαρι καὶ ἓνας ἀπὸ τὴ Ζάρα. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς νομίζω ὅτι εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς.

Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα αὐτὸν οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ πολυαριθμότεροι μαθητῆς. Ἀλλωστε γι' αὐτοὺς βασικὰ ἰδρύθηκε τὸ Κολλέγιο. Ὁφείλω ὥστόσο νὰ γίνω πιὸ ἀναλυτικὸς, ὥστε ὁ ἀριθμὸς 374 νὰ ἀποκτήσει κάποιον νόημα. Συγκεκριμένα, στὰ 25 περίπου χρόνια τοῦ 16ου αἰ. (1576 - 1599) οἱ Ἕλληνες ἀνέρχονταν σὲ 129 (σὲ γενικὸ σύνολο 161)· στὴν περίοδο 1600 - 1650 ἔφτασαν τοὺς 144 (σὲ σύνολο 264) καὶ στὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. μόλις πλησιάζουν τοὺς 101 (σὲ σύνολο 201)¹. Συγκριτικὰ δηλαδὴ ἔχουμε μιὰ βαθμιαία μείωση τῆς ἑλληνικῆς παρουσίας στὸ Κολλέγιο.

Σὲ ἑκατοστιαία ἀναλογία γίνεται πιὸ εὐδιάκριτη ἡ ἀλλαγὴ. Ἔτσι τὸν 16ον αἰ. — ὡς πρὸς τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν — οἱ Ἕλληνες μαθητῆς ἐκάλυπταν τὸ 80,12%· στὸ α' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. ἐκάλυπταν τὸ 54,54%, ἐνῶ στὸ β' μισὸ μόλις ἔφταναν τὸ 50,24%. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ ἐξ ἄλλου τῶν ἰδιῶν τῶν Ἑλλήνων παρατηροῦμε ὅτι στὸ διάστημα 1600 - 1650 μειώνονται κατὰ 44,2% περίπου σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἀριθμὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 16ου αἰ. Στὸ διάστημα τῶν ἐτῶν 1651 - 1700 ἡ μείωση (μὲ βάση συγκρίσεως τὸν ἀριθμὸ πάντα τῆς περιόδου 1576 - 1599) φτάνει τὰ 60,8%. Ἀνάμεσα πάλι στὶς δύο πεντηκονταετίες τοῦ 17ου αἰ. ἡ μείωση τῶν Ἑλλήνων πλησιάζει τὸ 29,8% (κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ.).

Ποῦ ὀφείλεται ἡ τόσο σοβαρὴ πτώση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἑλλήνων νὰ πᾶνε στὴ Ρώμη γιὰ σπουδῆς; Τὴν ἀπάντηση τὴν ἀνιχνεύουμε μέσα ἀπὸ τὶς σχέσεις Βενετίας — Παπικοῦ Κράτους κατὰ τὴν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 17ου αἰ. οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν Πάπα καὶ τὴ Γαληνότατη ὀξύνθηκαν τόσο ὥστε κατέληξαν κατὰ τὸ 1606 στὸ περίφημο «interdetto veneziano». Ἡ Βενετία δὲν ἀνέχθηκε τὶς κυρώσεις τοῦ πάπα Παύλου Ε' καὶ ἐξεδίωξε ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς τοὺς Ἰησοῦτες, πιστοὺς ἐκτελεστὲς τῶν παπικῶν ἐντολῶν². Στὴ διεύθυνση τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου ἐπίσης ἡ Βενετία δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπο τὴν ἐπάνοδο τῶν Ἰησοιτῶν. Εἶναι γνωστὲς οἱ ἀντιδράσεις τοῦ βενετοῦ πρεσβευτῆ στὴ Ρώμη. Ὅταν τελικὰ τὸ Κολλέγιο ξαναπέρασε στὰ χέρια τῶν Ἰησοιτῶν τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1622, ἡ Βενετία προέβη στὶς ἀκόλουθες ἐνέργειες: α) ἀφαίρεσε ἀπὸ

1. Οἱ χρονικὲς τομὲς ἐδῶ εἶναι ἀποκλειστικὰ τεχνικὲς, δὲν ἀνταποκρίνονται δηλ. σὲ διάφορες περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰδρύματος. Τὰ αἷτια πάντως, γιὰ τὴν αὐξηση ἢ μείωση τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν, ἔχουν ἕμμεση σχέση μὲ τὶς χρονικὲς αὐτὲς διακρίσεις.

2. Γιὰ τὸ interdetto βλ. S. R o m a n i n, *Storia documentata di Venezia*, 3η ἔκδοση, τόμ. 7, Venezia 1974, σ. 36 - 49. Γιὰ τὴν ἀπήχηση τῆς διαμάχης αὐτῆς στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή βλ. E v a T e a, *Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630*, «Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti», τ. 72, parte seconda, 1912 - 1913, σ. 1390 - 1395.

τὸ Κολλέγιο τὰ εἰσοδήματα τῆς κενῆς Κρητικῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Κισάμου, πού ἀνέρχονταν τότε στὰ 1.500 σκουῖδα· β) ὕστερα ἀπὸ γνωμοδότηση τοῦ περιφημοῦ Βενετοῦ νομομαθῆ Paolo Sarpi, στίς 17 Νοεμβρίου 1622, ἡ Γαληνότητα θεωρεῖ καὶ ἀπαράδεκτο καὶ ἐπικίνδυνο νὰ μορφώνονται νεαροὶ ὑπῆκοοί της ἀπὸ τοὺς Ἰησοῦιτες στὸ Collegio Greco¹. γ) ἀποφασίζει ἡ Βενετία νὰ ἰδρύσει στὴν Πάδοβα Ἑλληνικὸ Κολλέγιο, τὸ γνωστὸ Κολλέγιο τοῦ Ἴωσαφάτ Παλαιόκαπα, τὸ ὁποῖο ἐπίσημα, τὸ ἀργότερο, θὰ λειτουργήσει ἀπὸ τὸ 1632².

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ παραπάνω ἀποφάσεις τῆς Βενετίας ἀνέστειλαν σημαντικὰ τὴν προσέλευση Ἑλλήνων μαθητῶν στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο· καὶ ὄχι μόνον αὐτῶν πού προέρχονταν ἀπὸ βενετοκρατούμενες περιοχές (Κρήτη ὡς τὰ 1669, Τήνος, Κέρκυρα, Κεφαλλονιά, Λευκάδα, Κύθηρα), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τουρκοκρατούμενες (Κύπρος, Κυκλάδες, Μακεδονία, Πελοπόννησος, Ἡπειρος), ἐφόσον οἱ μετακινούμενοι ἐξυτηρετοῦνταν ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Βενετίας. Μεγάλο ἀριθμὸ ἐξ ἄλλου Ἑλλήνων σπουδαστῶν προσελκύει τὸ βενετικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, ὅπου ἐλεύθερα μποροῦν νὰ σπουδάσουν φιλοσοφία, δίκαιο, ἰατρική³.

Τὴ βαθμιαία μείωση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη κατὰ τὸν 16ον - 17ον αἰ. μποροῦμε νὰ τὴν ἀντιληφθοῦμε παραστατικὰ χάρη στὸν ἀκόλουθο πίνακα :

1. *Scrittura di f. Paolo Sarpi in materia del Collegio de'Greci di Roma* στὰ *Opere di f. Paolo Sarpi, servita*, τ. 6, in Helmstat 1765, σ. 143 - 146.

2. Ζαχ. Ν. Τουρπανλή, Ἡ ἐπισκοπὴ Κισάμου καὶ ἡ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῆς Βενετίας καὶ τοῦ Βατικανοῦ (τέλη 16ου — ἀρχές 17ου αἰ.), «Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου», τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 315 - 332. Γιὰ τὴ θετικὴ στάση, ἀρχικά, τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπέναντι στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο, καὶ τὶς ἀρνητικὰς ἐκδηλώσεις, ἔπειτα, τῶν ἰδίων παραγόντων πρὸς τὸ Ἴδρυμα, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. καὶ στὸν 17ον αἰ., βλ. Τουρπανλή, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστές, σ. 53 - 63.

3. Γενικά γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῆς Βενετίας τὸν 17ον αἰ. βλ. τὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ Sandro de Bernardin, *La politica culturale della Repubblica di Venezia e l'Università di Padova nel XVII secolo*, «Studi Veneziani» 16 (1974) 443 - 502. Εἰδικὰ γιὰ τοὺς Ἑλληνες βλ. Ἀριστέιδης Π. Στεργέλλης, *Τὰ δημοσεῦματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ.*, Ἀθήνα 1970. — Γ. Σ. Πλουμίδης, *Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδοῦσας*, *ΕΕΒΣ* 37 (1969 - 1970) 260 - 336, 38 (1971) 84 - 206, «Θησαυρίσματα» 8 (1971) 188 - 204. — Giorgio Plumidis, *Gli scolari «Oltremarini» a Padova nei secoli XVI e XVII*, «Revue des Etudes Sud - Est Européennes» 10 (1972) 257 - 270. — Idem, *Gli scolari Greci nello Studio di Padova*, «Quaderni per la Storia dell'Università di Padova» 4 (1971) 127 - 141.

	1576-1599	1600-1650	1651-1700	Σύνολο	% ¹
Κρητικοὶ (ἀπὸ τὸν Χάνδακα, Ρέθυμνο, Χανιά, Ἱεράπετρα) ²	28	27	21	76	20,32
Χιῶτες ³	15	17	25	57	15,24
Ἑπτανήσιοι (ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Κεφαλλονιά, Λευκάδα, Κύθηρα)	12	19	23	54	14,43
Κύπριοι (ἀπὸ τὴ Λευκωσία, Ἀμμόχωστο, Πάφο, Λεμεσό, Λάρνακα, Κτῆμα) ⁴	26	14	5	45	12,03
Κυκλαδίτες (ἀπὸ τὴ Νάξο, Τῆνο, Ἄνδρο, Μῆλο, Σύρο, Κέα, Σίφνο, Φολέγανδρο [=Πολύκανδρο])	14	13	5	32	8,55
Πελοποννήσιοι (ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, Πάτρα, Κορώνη, Ἀρκαδία, Τρίπολη, [Σπάρτη], Λεοντάριο) ⁵	13	11	2	26	6,95
Κωνσταντινουπολίτες ⁶	7	11	3	21	5,61
Μακεδόνες (ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, Καστοριά, Φιλίππους, Βέροια, Νικόπολη [=Νευροκόπι], Μοσχόπολη, Παζαράκια)	—	13	4	17	4,54

1. Ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ 374 τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν τοῦ Κολλεγίου (1576-1700).

2. Περιλαμβάνονται καὶ αὐτοὶ ποὺ ρητὰ χαρακτηρίζονται ὡς Κρητικοί, ἀλλὰ ποὺ γεννήθηκαν ἢ ζοῦν ἐξῆς ἀπὸ τὸ νησί¹ συγκεκριμένα, στὴν Ἀγκώνα, στὴ Βενετία ἢ στὴ Νεάπολη τῆς Ἱταλίας, καὶ στὴ Μονεμβασία τῆς Πελοποννήσου. Ἐπίσης γιὰ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς Κρητικοὺς ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη μόνο Cretensis, χωρὶς εἰδικότερη ἀναφορὰ στὸ μέρος τοῦ νησιοῦ.

3. Καὶ ἐδῶ ἀνήκουν οἱ Χιῶτες στὴν καταγωγή, οἱ ὁποῖοι ὅμως γεννήθηκαν ἢ διαβίωσαν στὴ Μολδαβία, στὸ Παλέρμο ἢ στὴ Ρώμη.

4. Εἶναι ἀρκετοὶ ποὺ μνημονεύονται μόνο ὡς Cipriotti (ἢ di Cipro), χωρὶς προσδιορισμὸ τοῦ ἰδιαίτερου τόπου καταγωγῆς. Γιὰ μερικοὺς ἐξ ἄλλου διασαφηνίζεται ὅτι εἶναι Κύπριοι στὴν καταγωγή, ἀλλὰ γεννήθηκαν ἢ ζοῦν στὴ Μάλτα, στὴ Βενετία, στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴ Νεάπολη τῆς Ἱταλίας, στὴν Πόλα τῆς Ἰστρίας, ἢ ἀκόμη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη.

5. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς, μὲ βέβαιη τὴν πελοποννησιακὴ τους ταυτότητα, συνέβη νὰ γεννηθοῦν ἢ νὰ ζοῦν στὸ Lecce, στὴ Μεσσήνη, στὴ Νεάπολη, στὴν Κωνσταντινούπολη. Αὐτοὶ πάλι ποὺ ἀναφέρεται ὅτι κατάγονται ἀπὸ τὴ Σπάρτη, τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴ Μάνη. Χαρακτηρίζονται ὡς Spartensis ἢ Spartanus. Πρόκειται, συγκεκριμένα, γιὰ τρεῖς μαθητὲς, κατὰ τὸ πρῶτο τρίτο τοῦ 17ου αἰ., ἀπὸ τὴ γνωστὴ μαυριαντικὴ οἰκογένεια τῶν Μεδίκων.

6. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ζοῦσε στὴν Ἀγκώνα.

	1576-1599	1600-1650	1651-1700	Σύνολο	0/0
Δωδεκανήσιοι (ἀπὸ τὴν Πάτμο, Ρόδο, Κῶ) ¹	5	3	3	11	2,94
Ἰθνηαῖοι	—	7	3	10	2,67
Ἰππειῶτες (ἀπὸ τὴ Χιμάρα, Ἰγουμενίτσα, Γιάννινα, Ἰρτα) ²	3	2	3	8	2,13
Μικρασιάτες (ἀπὸ τὴ Σμύρνη, Σωζόπολη, Τραπεζοῦντα)	2	2	3	7	1,87
Θεσσαλοὶ (ἀπὸ τὰ Τρίκαλα, Βόλο, Λάρισα)	—	4	1	5	1,33
Ἀπὸ τὴ Θήβα	2	—	—	2	
Ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη	1	—	—	1	
Ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα	—	1	—	1	

Μὲ βᾶση τὰ παραπάνω δεδομένα ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι ἔχουμε ἀξιόλογη παρουσία μαθητῶν ἀπὸ ἓνα καὶ μόνον νησί, τὴ Χίο, κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰ. Ὁ ἐντυπωσιακὸς ἀριθμὸς τῶν Χιῶν στὸ Κολλέγιο ἐξηγεῖται βέβαια ἀπὸ τοὺς συνοικοτρόφους πού ἐπιδοτοῦσε τὸ γνωστὸ κληροδότημα τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου (†1669), εἰδικὸ ἀποκλειστικὰ γιὰ ὅσους κατάγονταν ἀπὸ τὴν πατρίδα του τὴ Χίο³. Πραγματικὰ, ἀπὸ τὸ 1669 ὡς τὸ 1700 οἱ Χιῶτες συνοικότροφοι τοῦ κληροδοτήματος Ἀλλατίου ἀνέρχονταν σὲ 124.

Αἰσθητὴ ἐπίσης αὐξηση στὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω στατιστικὴ, ἐπισημαίνεται καὶ σὲ μιὰ ἄλλη γεωγραφικὴ ομάδα. Πρόκειται γι' αὐτοὺς πού προέρχονται ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα. Εἰδικότερα, στὸ α' μισὸ τοῦ 17ου αἰ., οἱ Ζακυνθηνοὶ καὶ οἱ Κερκυραῖοι, μὲ 9 καὶ 6 μαθητὲς ἀντίστοιχα, καλύπτουν τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν νησιωτῶν τοῦ Ἰονίου. Στὸ β' μισὸ ἐξ ἄλλου τοῦ ἴδιου αἰῶνα ἔχουμε στὸ Κολλέγιο 9 Κεφαλλονίτες, 8 Ζακυνθηνοὺς καὶ 5 Κερκυραῖους. Ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ αὐξηση; Δὲν μπορῶ

1. Στὶς πηγὲς διασαφηνίζεται γιὰ ὀρισμένους ἀπ' αὐτοὺς ὅτι γεννήθηκαν στὴ Μεσσηνία ἢ στὴν Ἀργωνία ἢ στὸ Λιβόρνο.

2. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς χαρακτηρίζεται ἀπλὰ ὡς Εἰρηότα, ἐνῶ γιὰ ἄλλον Γιαννιώτη (στὴν καταγωγή) ἀναφέρεται ὅτι γεννήθηκε στὴ Μεσσηνία.

3. Γιὰ τὴ διαθήκη καὶ τὸ κληροδότημα αὐτὸ τοῦ Ἀλλατίου βλ. Τσιρπανλῆ, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστές, σ. 150, ὅπου ἡ βιβλιογραφία καὶ σχετικὲς κρίσεις.

4. Κατάλογο τῶν συνοικοτρόφων αὐτῶν βλ. στοῦ Στεφ. Φασουλάκη, Οἱ πρῶτοι ὑπότροφοι τοῦ κληροδοτήματος Ἀλλατίου, Ἀθήναι 1973, σ. 3-5. Ἐδῶ δημοσιεύονται δύο ἀνέκδοτα ἀχρονολόγητα δακτυλογραφημένα φύλλα, συνταγμένα ἀπὸ τὸν γνωστὸν Cirillo Korolevskij. Αὐτὰ βρέθηκαν ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τοῦ Κ. Ἀμάντου. Ὁ κατάλογος πάντως αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπόλυτα πλήρης, γιὰ ὅσους τουλάχιστο εἶχαν γίνει δεκτοὶ στὸ Κολλέγιο ὡς τὸ 1700. Ἀναφέρονται δηλ. 11 συνοικότροφοι. Παραλείπεται ὁ Χιώτης Michael Andria, πού ἔμεινε στὸ Ἰδρυμα ἀπὸ τὸ 1698 ὡς τὸ 1704: *ACGr*, τ. 14, φ. 44^v - 45^r. Ἀνέκδοτον ἐξ ἄλλου «Catalogo de' convitori di Allatio e loro qualità» βλ. στὸ *ACGr*, τ. 1, φ. 217^{r-v}. Μνημονεύονται συνολικὰ 14 Greci (ὀρθόδοξοι Χιῶτες) καὶ 7 Latini δὲν ἀναφέρονται ὁμοῦς χρονικὲς ἐνδείξεις γιὰ τίς σπουδὲς τῶν ὑποτρόφων.

νά προσδιορίσω με ἀκρίβεια τὰ αἷτια. Ὑπενθυμίζω μόνο τὰ ἐξῆς: α) ὅτι μέσα στὸν 17ον αἰ. τὰ Ἑπτάνησα, καὶ μάλιστα τὰ τρία παραπάνω νησιά, δὲν γνωρίζουν σοβαρὰς στρατιωτικὰς ἀναταραχὰς (ὅπως π.χ. ἡ Κρήτη, ἀπὸ τὸ 1645 ὡς τὸ 1669). β) ὅτι εἶναι τὰ μοναδικὰ (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ξεμοναχιασμένη Τῆνο) ἑλληνικὰ μέρη ποῦ τελοῦν, μετὰ τὸ 1669, κάτω ἀπὸ εὐρωπαϊκὴ δύναμη, τῆ Βενετία, περισσότερο βέβαια πολιτισμένη ἀπὸ τὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. γ) ὅτι παρουσιάζουν σὲ ἀξιόλογο βαθμὸ ἀναπτυγμένη τὴν ἀστικὴ τους τάξη, ποῦ γιὰ τὴν μόρφωσή της προσβλέπει στὴ Δύση, καὶ κυρίως στὴν Ἰταλία. δ) ὅτι δημογραφικὰ ἐμφανίζουν ἐντυπωσιακὴ ἄνοδο, εἴτε χάρη στὸν προγραμματισμένο ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἐποικισμὸ τῶν *stradioti*, κατὰ τὸν 15ον - 16ον αἰ., εἴτε ἀπὸ τὰ προσφυγικὰ κύματα ἀπὸ τὴν Κρήτη, κατὰ τὸν 17ον αἰ., ἐξ αἰτίας τοῦ γνωστοῦ πολέμου¹. ε) ὅτι ἐδῶ παρατηρεῖται μίαι εἰρηνικὴ, τὸν περισσότερο καιρὸ, συμβίωση, με ἀξιόλογες ἀλληλεπιδράσεις, ἀνάμεσα σὲ ὀρθοδόξους καὶ λατίνους, ἰδίως ἀπὸ τὸν 17ον αἰ. καὶ ἔπειτα². Ἔτσι δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο ποῦ οἱ Κεφαλλονίτες, οἱ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Ζακυνθηνοὶ κατέχουν τὴ δευτέρη (μετὰ τοὺς Κρητικούς), τὴν τρίτη καὶ τὴν τέταρτη, ἀντίστοιχα, θέση στὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν ἀπὸ τὸν 15ον ὡς τὸν 18ον αἰ. στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας³. Ἀλλὰ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι ὀρισμένες μεγάλες οἰκογένειες — ἀριστοκρατικὲς ἢ ἀστικὲς — ἀπὸ τὰ νησιά αὐτὰ φροντίζουν νὰ στείλουν τὰ παιδιὰ τους στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τὴν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο, μέσα δηλ. στὸ β' μισθ τοῦ 17ου αἰ. Συγκεκριμένα, ἡ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Βουλγάρεων, ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἀντιπροσωπεύεται στὸ Κολλέγιο με τρεῖς νεαροὺς μαθητές· ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά, ἡ οἰκογένεια Κρασσά ἐξασφαλίζει θέσεις γιὰ δύο μαθητές· ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ἡ κυπριακῆς καταγωγῆς οἰκογένεια τῶν Zibletti καλύπτει ἐπίσης δύο θέσεις γιὰ νεαρά μέλη της. Οἱ ἐγγραφὲς στὸ Κολλέγιο τῶν μαθητῶν αὐτῶν συμπιπτουν στὰ χρόνια 1651 - 1700. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀποκλείω περιστασιακοὺς λόγους ποῦ μποροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν, πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω γενικὰ αἰ-

1. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση στὰ Ἑπτάνησα ἐπὶ Βενετοκρατίας βλ. Ἐρμάνου Λούντζη, Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν, Ἀθήνα 1969 (ἐκδ. «Κάλβος»), σ. 112 - 117, 142 - 149, 154 - 167. Γιὰ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἀύξηση τοῦ πληθυσμοῦ στὴν Κέρκυρα, Κεφαλλονιά καὶ Ζάκυνθο, πρὸ πολὺ, βλ. τὸν χαρακτηριστικὸ πίνακα, με βάση τις διάφορες ἀπογραφές, τοῦ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Ἀναμνηστικὸν τεύχος τῆς Πανιονίου ἀναδρομικῆς ἐκθέσεως. Ἑνετοκρατία 1386 - 1797, ἐν Κερκύρα 1914, σ. 132 - 133. Ἄλλα στοιχεῖα βλ. τοῦ Ἀποστολοῦ Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 79-88, 532 - 536.

2. Βακαλοπούλου, ὁ.π., σ. 177 - 179. Ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες βλ. τοῦ Π. Γρηγορίου, Σχέσεις Καθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων, Ἀθήνα 1958, σ. 111 - 152.

3. G. Plumidis, Gli scolari Greci nello Studio di Padova, ὁ.π., σ. 133 (στὸν πίνακα).

τια, τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑπτανησίων στὸ παπικὸ Ἴδρυμα, σὲ ἀντίθεση μὲ 8,τι παρατηρεῖται σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς περιοχές, τὸν ἴδιο καιρὸ.

Στὴν προοδευτικὴ μείωση τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν ἀντιπαρατίθεται ἡ ἀλματώδης αὐξηση Ἑλληνοϊταλῶν ἢ Ἱταλοαλβανῶν καὶ Ἱταλῶν, ποὺ προέρχονται ἢ καταλήγουν στὸ μοναστήρι τῆς Grottaferrata, καθὼς καὶ Ρουθῆνων.

Ἀπὸ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς μὲνο δύο ἐπισημάνουμε στὰ χρόνια 1576-1599, ἐνῶ στὸ α' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. θὰ φτάσουν τοὺς 31, καὶ κατὰ τὸ β' μισὸ πλησιάζουν τοὺς 36. Πρόκειται γιὰ ἐντυπωσιακὴ παρουσία Σλάβων μαθητῶν, ἀπὸ τὸν βόρειο ἀνατολικὸ εὐρωπαϊκὸ χῶρο¹. Ἡ κατάρτισή τους μὲσα σὲ ἐλληνικὸ περιβάλλον καὶ οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς Ἑλληνες συμφοιτητές τους ἀποτελοῦν θέματα ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐρευνηθεῖ. Οἱ Ρουθῆνοι αὐτοὶ ὅταν ἐπιστρέφουν στὴν Πολωνία, Λιθουανία, Πρωσσία, Οὐκρανία ἢ Λευκορωσία, δὲν μεταφέρουν μόνον τὶς ἀπόψεις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἔνωση τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ μία ἀξιόλογη ὑποδομὴ ἐλληνικῆς παιδείας, ποὺ διδάχθηκαν στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο.

Ἀξιοσημείωτη ἐπίσης εἶναι ἡ αὐξηση τῶν μοναχῶν τῆς Grottaferrata² στὸ Ἴδρυμα. Κατὰ τὸν 16ον αἰ. συναντήσαμε μόνον ἕνα· στὸν 17ον αἰ. φτάνουν τοὺς 35, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὅμως οἱ ἑννέα ἐγγράφονται μὲσα στὸ α' μισὸ καὶ οἱ ὑπόλοιποι 26 στὸ β' μισὸ τοῦ αἵωνα. Οἱ Ἑλληνοϊταλοί, τέλος, μαζὶ μὲ τοὺς Ἑλληνοαλβανοὺς ἢ Ἱταλοαλβανοὺς τῆς Καλαβρίας, Ἀπουλίας, περιοχῆς Ὀτραντο, Σικελίας καὶ Μάλτας διατηροῦν ἔντονη τὴν παρουσία τους σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο. Συγκεκριμένα, κατὰ τὸν 16ον αἰ. ἀνέρχονται γύρω στοὺς 22, κατὰ τὴν πρώτη πενηκονταετία τοῦ 17ου αἰ. δὲν ξεπερνοῦν τοὺς 26, ἐνῶ στὴ δεύτερη πενηκονταετία πλησιάζουν τοὺς 35.

1. Ἡ σημαντικὴ παρουσία τῶν Ρουθῆνων μὲσα στὸν 17ον αἰ. ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὸ 1615 ὁ πάπας Παῦλος Ε' ἐνέκρινε τὴν παραχώρηση τεσσάρων θέσεων στὸ Κολλέγιο γιὰ τοὺς μαθητὲς τῆς ἐθνότητος αὐτῆς· ἀπὸ τὸ 1623, οἱ θέσεις, μὲ ἀπόφαση τῆς Propaganda Fide, αὐξήθηκαν σὲ ἕξι· βλ. Dmytro Blaževskyj, *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665 - 1784)*, Rome 1975, σ. 42 - 43. Πρβλ. καὶ ἐπόμενη σμ.

2. Στὸν κανονισμὸ τοῦ Κολλεγίου ποὺ ἐπικύρωσε ὁ πάπας Οὐρβανὸς Η', τὴν 23 Νοεμβρίου 1624, προσδιορίζεται ὡς ἑξῆς ὁ ἀριθμὸς τῶν θέσεων τῶν μαθητῶν: Δύο γιὰ τοὺς μοναχοὺς τῆς ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νεῖλου (τῆς Grottaferrata), 8χι πάνω ἀπὸ 10 γιὰ τοὺς Italo - Graeci, καὶ 4 γιὰ τοὺς Ρουθῆνους. Γιὰ τοὺς Ἑλληνες δὲν ὑπάρχει περιορισμὸς· βλ. Bullarum, Diplomatum et Privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio, τ. 13, Augustae Taurinorum MDCCLXVIII, σ. 246. Στὸν Κανονισμὸ αὐτὸν δὲν μνημονεύονται οἱ Ἱταλοαλβανοί. Προφανῶς συμπεριλαμβάνονται μὲσα στὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλληνοϊταλῶν. Φυσικὰ οἱ θέσεις ἐκλειναν μόνον ἂν ταυτόχρονα συνέβαινε νὰ ὑπάρχουν ὑποψῆφιοι ποὺ ὁ ἀριθμὸς τους ἀνταποκρινόταν ἀκριβῶς στοὺς παραπάνω ἀριθμοὺς. Δὲν ὑπῆρχε δηλ. χρονικὸς περιορισμὸς.

3. Οἱ παραπάνω ἀριθμοί, ὅσο ψυχροὶ καὶ ἄν φαίνονται, ἀποδεικνύουν ἀναντίρρητα τὴν προσφορὰ τοῦ Ἰδρύματος στὴ μόρφωση τῶν νέων. Ἡ μόρφωση αὐτὴ στηριζόταν στὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ παιδεία, στὰ κλασικὰ γράμματα. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ διδασκαλία στὸ Κολλέγιο περιλάμβανε ἀρχικὰ τὰ γραμματικὰ ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως καὶ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ, καὶ ἔπειτα Ἰσοκράτη, Δημοσθένη, Σοφοκλῆ, Θουκυδίδη, Ξενοφῶντα, Guarino, Sidicino, Κικέρωνα, Σαλλούστιο, Κάισαρα, Βιργίλιο, Ὀράτιο κ.ἄ.¹ Τὰ ἐπιγράμματα ἢ ἄλλα εἶδη τοῦ ποιητικοῦ καὶ πεζοῦ λόγου ποὺ συντάξαν οἱ νεαροὶ τρόφιμοι τοῦ Κολλεγίου στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ μνημεῖα τῆς ὑψηλῆς μορφωτικῆς στάθμης τοῦ Ἰδρύματος καὶ κατὰ συνέπεια τῆς ἀνεκτίμητης συμβολῆς του στὴν ἀνοδο τῆς πνευματικῆς ζωῆς γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Κολλεγίου θὰ διαπρέψουν στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὰ γράμματα, στοὺς κόλπους εἴτε τῆς Καθολικῆς εἴτε τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, καὶ στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση. Θὰ τοὺς συναντήσουμε ὡς ἱεράρχες, ὡς ἡγουμένους, ὡς πανεπιστημιακοὺς καθηγητὲς, ὡς γιατροὺς, ὡς δικηγόρους, ὡς λογίους, ἀντιγραφεῖς ἢ κατόχους κωδίκων, ὡς διορθωτὲς βιβλίων καὶ τυπογράφους, ὡς ἀπλοὺς δασκάλους, καὶ στὴν Ἰταλία, Ἰσπανία, Γαλλία, Πολωνία, Ρωσία, καὶ στὸν ἑλληνικὸ καὶ γενικὰ στὸν βαλκανικὸ χῶρο, καὶ στὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ καὶ τὴ Βόρειο Ἀφρική.

Δὲν προτίθεται νὰ δώσω ἀπολογητικὸ χαρακτήρα στὴν παρουσίαση αὐτὴν ἐδῶ τῶν μαθητῶν. Ἀπὸ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰ. διαθέτουμε ἐνδιαφέρουσες πηγὲς ποὺ ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρεια, ἀλλὰ καὶ σὲ ὑπερβολικὸ, ὑποκειμενικὸ - ἀπολογητικὸ τόνο, στοὺς ἐπιφανεῖς μαθητὲς. Τέτοιες πηγές, χρήσιμες σὲ πολλὰ τοὺς σημεῖα, εἶναι : α) Ἡ γνωστὴ «Cronica di tutti i scolari del Collegio Greco», ποὺ γράφτηκε ἀπὸ Ἰησοῦτες προφανῶς τοῦ Κολλεγίου γύρω στὰ 1624 καὶ δέχθηκε προσθήκες ὡς τὰ 1667 (στὸ *ACGr*, τ. 1, φ. 4^r - 77^v)². β) Ἡ «Informazione del frutto raccolto dal

1. Γιὰ τὰ μαθήματα καὶ τὴ διδασκαλία στὸ Κολλέγιο βλ. Τ σ ι ρ π α ν λ ῆ, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστές, σ. 59 καὶ σημ. 1, ὅπου ἡ βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ J a n W l a d y s l a w W o ś, Cronaca degli allievi, ὅ.π., σ. 133 - 134. Γιὰ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς στὸ Ἰδρυμα βλ. ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα στῆς Μ α ρ ί α ς Μ α ν τ ο υ β ἄ λ ο υ, Ἡ ἑλληνικὴ «θεματογραφία» στὴ Δύση καὶ οἱ κώδικες Vat. gr. 1733, 1826, 1890, «Παρνασσός» 15 (1973) 582 - 599.

2. Ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Χρονικοῦ αὐτοῦ βλ. στοῦ Ζ. Ν. Τ σ ι ρ π α ν λ ῆ, Τὸ ἔτος ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου, ὅ.π., σ. 43, 47 - 50, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Τὸ κείμενο του δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν J a n W l a d y s l a w W o ś, ὅ.π., σ. 138 - 193. Ἡ ἔκδοση εἶναι χρήσιμη, ἀλλὰ δὲν καταβάλλεται καμιά προσπάθεια γιὰ διευκρίνιση τῶν προσώπων (μὲ βᾶση τὰ ἤδη γνωστά, ὅπως π.χ. τὰ ὄσα δημοσίευσε ὁ Legrand), γιὰ ἐπισήμανση ἀνακριβειῶν ἢ λαθῶν τοῦ κειμένου, γιὰ ἀξιολόγηση καὶ κριτικὴ τῶν μαρτυριῶν. Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει μὲ προσοχὴ νὰ χρησιμοποιεῖ κανεὶς τὸ κείμενο, ὅπως συνέβαινε καὶ πρὶν δοθεῖ στὴ δημοσιότητα.

Collegio Greco» (Anonima) πού αναφέρεται στη δραστηριότητα όρισμένων μόνο μαθητών (*ibidem*, φ. 185^Γ - 187^Γ). γ) «Catalogo di vescovi e arcivescovi Ruteni», πού περιλαμβάνει όμως και "Ελληνες άρχιερείς (*ibidem*, φ. 204^Γ). δ) Κατάλογος μαθητών του Κολλεγίου «vissuti cattolici» (*ibidem*, φ. 215^Γ - 216^Γ). ε) «Breve apologia della riuscita di quelli che sono stati educati nel Collegio Greco» (Anonima), πού αναφέρεται στη δραστηριότητα πολλών μαθητών του Ίδρύματος (*ibidem*, φ. 254^Γ - 257^Υ)¹. στ) 'Η «Historia Collegii Graecorum a Gregorio XIII, Pontifico Maximo, Romae instituti», πού περιλαμβάνει τά γενικά χαρακτηριστικά τής ιστορίας του Κολλεγίου, αλλά και έκτενείς βιογραφίες πολλών μαθητών, τόσο Έλλήνων, όσο και Ρουθήνων και Έλληνοϊταλών. Συντάκτης τής ιστορίας αυτής είναι ό Ιησουίτης Giuseppe Rocco Volpi, πού ύπνρέτησε στο Κολλέγιο επί 24 χρόνια και άποπεράτωσε τό έργο του στα 1728. Τό χειρόγραφο διατηρείται στο ACG, τ. 10, φ. 1^Γ - 188^Γ (=φ. 191^Γ - 281^Γ)². ζ) Έκτενές χρονικό για τις ιστορικές τύχες του Ίδρύματος και των μαθητών του, πού γράφτηκε επίσης από Ιησουίτη κατά τά τέλη του 17ου αϊ. (στη Vallicelliana - Fondo Allacci, τ. 52, φφ. 1^Γ - 106^Υ ή σσ. 1 - 204)³. η) Σύντομες βιογραφικές σημειώσεις για μεγάλο αριθμό μαθητών συναντούμε στο έργο «De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione» (στήλη 985 - 996) του περίφημου Χιώτη, μαθητή επίσης του Κολλεγίου, Λέοντος Άλλατίου. Τό βιβλίο αυτό εκδόθηκε στα 1648 (Coloniae Agrippinae) και

1. Στην ίδια πηγή (ACG, τ. 1) υπάρχουν και άλλα έγγραφα, μικρότερης ίσως αξίας, με στατιστικές πληροφορίες και με άπολογητικό περιεχόμενο για την προσφορά του Ίδρύματος. Έτσι π.χ. στα φφ. 100^Γ - 128^Υ έχουμε τήν «Apologia alla calumnia d' alcuni ch' il Collegio Greco di Roma faccia puoco frutto», πού γράφτηκε γύρω στα 1644 (όπως σωστά ύπολογίζει ό C. Korolevskij σέ χειρόγραφο σημειώμά του) από άγνωστον' στα φφ. 130^Γ - 135^Υ βρίσκεται ή «Relatione dello stato del Collegio Greco (dell' anno 1628) con una breve informazione nel fine che mostra essere questo Collegio fruttuoso e non inutile, come molti dicono» (Anonima)· φφ. 136^Γ - 140^Υ ή «Informazione dello stato del Collegio Greco fatta l'anno 1638» (Anonima)· αναφέρεται στα μαθήματα πού διδάσκονται οι μαθητές (έλληνικά - λατινικά και όσα άκούνε στο Collegio Romano), στον έσωτερικό κανονισμό (disciplina), στον αριθμό των μαθητών (στα 1638 άνέρχονται σέ 34)· φ. 175^Γ ή «Difesa del Governo dei PP. della Compagnia (των Ίησουιτών) contro l' accusa di Leone Allatio, che lamentavasi di vedere il numero degli alunni ridotto a ventin» (χωρίς έτος).

2. Για τήν «Ιστορία» αυτή βλ. και Τσιρπανλή, Οι Μακεδόνες σπουδαστές, σ. 69 σημ. 1, όπου και βιβλιογραφία.

3. Και για τό Χρονικό αυτό βλ. Τσιρπανλή, ό.π., σ. 69 σημ. 1. Και για άλλες χειρόγραφες πηγές σχετικά με τήν ιστορία του Κολλεγίου βλ. στού Cirillo Korolevskij, Les premiers temps de l' histoire du Collège Grec de Rome (1576 - 1622), «Stoudion» 3 (1926), αριθμ. 3, σ. 86 - 89.

φυσικά ἀναφέρεται σὲ ὅσους ἀποφοίτησαν τὸ ἀργότερο ὡς τὸ ἔτος αὐτό¹. θ) Πιὸ ἀναλυτικὸς στὶς πληροφορίες γιὰ τὴ δράση ἀρκετῶν μαθητῶν τοῦ Κολλεγίου εἶναι ὁ Pietro Pompilio Rodotà, Italograecus, ἀπὸ τὸ San Benedetto τῆς Καλαβρίας, πού κι' αὐτὸς διετέλεσε μαθητῆς τοῦ Ἰδρύματος (στὰ χρόνια 1718 - 1729)². Στὸ βιβλίο του «Dell' origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia» (τόμ. 3, Roma 1763) ἀφιερώνει πάνω ἀπὸ 70 σελίδες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Κολλεγίου, τοὺς μαθητὲς καὶ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (σ. 146 - 220). Οἱ πηγὲς πού χρησιμοποίησε ὁ Rodotà εἶναι κυρίως τὰ σχετικὰ χρονικὰ πού συνέθεσαν οἱ Ἰησουίτες³ (βλ. πιὸ πάνω).

Ἄλλὰ μόνο κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα οἱ μαθητὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου θὰ βιογραφηθοῦν κατὰ τρόπο αὐστηρὰ ἐπιστημονικὸ, χωρὶς ἀπολογητικὲς διαθέσεις, μὲ συνδυασμὸ μαρτυριῶν ἀπὸ ποικίλες πηγές. Πρόκειται γιὰ τὰ τόσο ἐνδιαφέροντα βιογραφικὰ σημειώματα πού συνέταξε ὁ διάσημος Γάλλος ἐλληνιστῆς Émile Legrand καὶ τὰ περιέλαβε στὸ ἔργο του *Bibliographie Hellénique* (17ος αἰ. τ. 3, 4, 5, Paris 1895, 1896, 1903). Φυσικὰ ὁ Legrand ἀναφέρεται στοὺς Ἑλληνες μαθητὲς, πού διακρίθηκαν μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους, καθὼς καὶ σὲ μικρὸ ἀριθμὸ Ἑλληνοϊταλῶν. Δὲν κάνει βέβαια λόγο γιὰ τοὺς Ρουθίνους. Ἡ συμβολὴ τοῦ Legrand στὴ γνωριμία τῶν Ἑλλήνων κυρίως μαθητῶν ὑπῆρξε θετικώτατη, γιὰτὶ χρησιμοποίησε τὸ ἀρχεῖο τοῦ Κολλεγίου⁴, τοὺς κώδικες τῆς Vallicelliana καὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, καθὼς καὶ ἔγγραφα ἀπὸ ἄλλα ἰταλικὰ καὶ γαλλικὰ

1. Οἱ «Ἀναμνήσεις» τοῦ Ἀλλατίου, ἀπὸ τὴ μαθητεία του στὸ Κολλέγιο, εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴν περίοδο 1600 - 1610. Εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐκδίδονται ἀπὸ τὸ P. Cipriano Vagaggini, Leone Allazio. *Ricordi degli anni passati al Collegio Greco (1600 - 1610)*, «Σύνδεσμος» (gennaio 1939, Roma), σ. 23 - 25. Δὲν βγήκαν ἔμως ἄλλα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, κι' ἔτσι ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἐκδόσεως δὲν ἔγινε. Τὸ ἔργο, τελικὰ, ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Philip P. Argenti, *The Religious Minorities of Chios. Jews and Roman Catholics*, Cambridge 1970, σ. 468 - 479. Ἄλλὰ δυστυχῶς ἡ ἐκδοσις αὐτὴ ἔχει τόσα σφάλματα καὶ παρανοήσεις, ὥστε κάποτε νὰ καταντᾷ ἐπικίνδυνη ἢ χρησιμοποίησή της.

2. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ P. P. Rodotà βλ. Cirillo Korolevskij, *Qualche cosa su Pietro Pompilio Rodotà, la sua famiglia e la sua patria*, «Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata» 4 (1950) 236 - 245. — Giuseppe Ferrari, *Vita italo - albanese nel '700. Una vertenza di diritto bizantino tra M. Bellusci e P. P. Rodotà*, αὐτόθι 18 (1964) 37 - 84. — Mario Borretti, *Pietro Pompilio Rodotà e la sua «Storia del rito greco in Italia»*, στὰ *Atti del 4º Congresso Storico Calabrese*, Napoli 1969, σ. 343 - 363.

3. Rodotà, *Dell' origine...*, τ. 3, σ. 161, 162, 163 (ὅπου μνεῖα τῶν σχετικῶν πηγῶν).

4. Ἄνάμεσα στὰ κατάλοιπα του σώζονται σήμερα φάκελοι μὲ δακτυλογραφημένα ἀντίγραφα ἐγγράφων ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο αὐτό· βλ. Φιλίππου Ἡ. Ἡλιού, *Προσθήκες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία*. Α. Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515 - 1799), Ἀθήνα 1973, σ. 14 - 15.

ἀρχεῖα. Βασικὴ ὡστόσο ἀδυναμία, πού κι' ὁ ἴδιος ὁ Legrand τὴν εἶχε ἀντιληφθεῖ, τῶν παραπάνω βιογραφικῶν σημειωμάτων, παραμένει ἡ μὴ χρησιμοποίηση τῶν ἐγγράφων τοῦ ἀρχείου τῆς Προπαγάνδας. Τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ δὲν ἦταν προσιτὸ γιὰ τὸν Legrand ἐκείνη τὴν ἐποχὴ¹. Σήμερα ὁ πλοῦτος τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ εἶναι ἀνοικτὸς σὲ ὅλους τοὺς ἐρευνητές. Ἔτσι εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ βροῦμε πλῆθος ἀπὸ νέες πηγές γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Κολλεγίου στὸ ἀρχεῖο τῆς Προπαγάνδας. Παράλληλα, ἐρευνες σὲ ἄλλα ἀρχεῖα τῆς Ἰταλίας εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ ὁλοκληρώσουν τὸ ἔργο τοῦ Legrand, τὸ ὁποῖο ἀσφαλῶς πρέπει νὰ παρουσιασθεῖ μέσα σὲ διαφορετικὰ πλαίσια. Μὲ αὐτὲς τὶς προοπτικὲς ἔχω ἀπὸ χρόνια συγκεντρώσει ὑλικὸ γιὰ κάθε μαθητῆ. Ἐλπίζω ὁ χρόνος νὰ μοῦ ἐπιτρέψει νὰ τὸ παρουσιάσω ὅσο γίνεται πιὸ ἄρτια.

Τὰ βιβλιογραφικὰ καὶ ἀρχεῖακὰ δεδομένα μοῦ ἐπιτρέπουν πάντως νὰ μνημονεύσω τοὺς πιὸ ἐπιφανεῖς μαθητὲς τοῦ Ἰδρύματος, συμπεριλαμβάνοντας καὶ αὐτοὺς πού οἱ χρονικογράφοι τοῦ Κολλεγίου χαρακτήρισαν ἀποστάτες ἢ ἀντιδραστικούς. Σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τέσσερις αἰῶνες, μποροῦμε χωρὶς φανατισμοὺς νὰ ἀντικρύσουμε καὶ τοὺς μαθητὲς ἐκείνους πού ἔφυγαν ἢ διώχτηκαν ἀπὸ τὸ Κολλέγιο, ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦσαν μὲ τὴ γραμμὴ τῆς τότε Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ἔνωση τῶν Χριστιανῶν. Ἡ μὲρψωση ὁμῶς πού ἐπὶ χρόνια πῆραν στὸ Κολλέγιο θὰ τοὺς βοηθήσει νὰ προσφέρουν πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὸ ἔθνος τους.

Ἄπὸ τοὺς Ἑλληνας² λοιπὸν ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν οἱ παρακάτω, κατὰ χρονολογικὴ σειρά, οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρουν τόσο τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία, στὸν πολιτιστικὸ τομέα καὶ στίς σχέσεις μὲ τὴ Δύση, ὅσο καὶ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία.

Γιὰ τὸν 16 αἰ.

Κορθῆσιος Βρανᾶς ἢ Τουσοῦρης (1576 - 1585)³, πρῶτος μαθητῆς τοῦ Κολλεγίου, ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου στὴ Νεάπολη καὶ καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς στὸ Studio Pubblico τῆς ἴδιας πόλης. Κωνσταντῖνος Πατρίκιος (1577 - 1580), ἀνθρωπιστής, λόγιος, ἀντιγραφεὺς κωδίκων. Ἰωάννης Σωζόμενος (1578 - ;), διδάσκαλος στὸ Κολλέγιο, γιατρὸς στὴ Βενετία. Πέτρος Ἀρχοῦδιος (1578 - 1596), ὁ πρῶτος μαθητῆς τοῦ Ἰδρύματος πού πῆρε στὰ 1591 τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, συγγραφεὺς θεολογικῶν ἔργων, μισσιονάριος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ

1. Πρβλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ ἴδιος : E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 17ος αἰ., τ. 3, Paris 1895, σ. 291, 294.

2. Βιβλιογραφία καὶ ἀρχεῖακὲς πηγές, καθὼς καὶ περισσότερα βιογραφικὰ, γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ τοὺς μνημονευόμενους ἐδῶ, θὰ περιληφθοῦν στὴν ἐργασία πού ἐτοιμάζω ἀπὸ καιρὸ.

3. Σὲ παρένθεση περικλείονται τὰ χρόνια φοιτήσεως ἢ γενικὰ παραμονῆς στὸ Ἰδρυμα.

Ρωσία καὶ στὴν Πολωνία. Πέτρος - Παῦλος Κολέτης (1580 - 1601), λατίνος ἐπίσκοπος Χερρονήσου Κρήτης. Πέτρος (Παχώμιος καὶ Παρθένιος) Δοξαράς (1581 - μετὰ τὸ 1585), διδάσκαλος στὴν πατρίδα του τὴ Ζάκυνθο, ἱεροκήρυκας στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Βενετίας, διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς Βενετίας, ἐπίσκοπος Ζακύνθου - Κεφαλληνίας. Ἰωάννης - Ματθαῖος Καρυοφύλλης (1583 - 1596), τιτουλάριος ἐπίσκοπος Ἰκονίου, καθηγητὴς στὸ Κολλέγιο, φανατικὸς ὑποστηρικτὴς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, συγγραφέας θεολογικῶν ἔργων. Γεώργιος Μοσχέτης (1583 - 1595), καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας, ἐστάλη σὲ διπλωματικὲς ἀποστολὲς ἀπὸ τὸν Μεγάλο Δούκα τῆς Τοσκάνης. Γεώργιος Τρόμπας - Λάσκαρις (1583 - 1594), διδάσκαλος στὸ μοναστήρι τῆς Grottaferrata, στὴν Καλαβρία καὶ τὴ Φλωρεντία, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας. Σπυρίδων della Bionda ἢ Βλόντος (1584 - 1592/3 ;), καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς στὴν πατρίδα του τὴν Κέρκυρα. Ἰωάννης (Ἰγνάτιος) Μενδόνης ἢ Μινδόνης, ἢ καὶ Σγούτας (1586 - 1599), διδάσκαλος στὴν πατρίδα του τὴ Χίο, μητροπολίτης Τραπεζοῦντος. Φραγκίσκος Κόκιος (1587 - 1602), διδάσκαλος στὴν πατρίδα του τὴ Νάξο καὶ καθηγητὴς στὴν Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολὴ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἰωσήφ Ἄτσαλος (1588 - 1600), καθηγητὴς στὸ μοναστήρι τοῦ S. Salvatore καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μεσσήνης, μὲ ἀξιόλογη δράση στὴν ἑλληνο - αλβανικὴ ἐνορία τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Παλέρμο. Ἰωάννης Δημησιανὸς (1588 - 1599), ἐπιτυχημένος διδάσκαλος στὴν πατρίδα του τὴν Κεφαλλονία, μέλος τῆς Accademia dei Lincei τῆς Ρώμης, μὲ ἀκτινοβολία στοὺς πνευματικὸς κύκλους τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας, διπλωμάτης στὴν ὑπηρεσία διαφόρων ἡγεμόνων. Νικόλαος Ἀλεμάνος (1592 - 1609), λόγιος, ἀνθρωπιστὴς, διδάσκαλος στὸ Κολλέγιο. Θωμᾶς Πολίτιος ἢ Πολίτης (1592 - 1597), ἰησοῦίτης, ἱεροκήρυκας καὶ καθηγητὴς τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων στὴν Αὐστρία. Ἰωάννης Σωζόμενος (1592 - 1602), διδάσκαλος στὸ Κολλέγιο, διευθυντὴς (praefectus) τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας, κριτὴς τῶν ὑπὸ ἔκδοση βιβλίων στὴ Βενετία. Νικηφόρος Μελισσηνὸς (Μελισσουργὸς) (1593 - 1599), ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου στὴ Νεάπολη, μητροπολίτης Παροναξίας, μὲ ἀξιόλογη δραστηριότητα στοὺς πολιτικοὺς κύκλους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, λατίνος ἐπίσκοπος τοῦ Κρότωνα. Ἄφησε φιλολογικὸ ἔργο ὄχι καὶ τόσο εὐκαταφρόνητο. Ἰωάννης - Λεονάρδος Πατὲς (1593 - 1603 ;), καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς στὴ Μεσσήνη. Κωνσταντῖνος Σοφίας (1593 - 1603), δίδαξε στὴ Βενετία, ἀναζήτησε τὴν τύχη του στὴν Πορτογαλία καὶ Ἰσπανία, ἔπου συνόδευσε τὸν γνωστὸ μητροπολίτη Λαρίσης - Τρίκκης Διονύσιο τὸν «Σκυλόσοφο». Συνέγραψε γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ ἔργα. Γεώργιος Βουστρώνιος (1595 - 1610), ἰησοῦίτης, καθηγητὴς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας, πνευματικὸς τῶν Ἑλλήνων στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου

Πέτρου τῆς Ρώμης, μεταφραστῆς στὰ ἑλληνικὰ λατινικῶν θεολογικῶν ἔργων. Ἀλέξανδρος Χαρωνίτης (1596 - 1605), διδάκτορας τῆς νομικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, δικηγόρος στὴν πατρίδα του τὴν Κρήτη. Διογένης Παραμονάρης (1596 - 1610), λόγιος, καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς στὸ ἴσπανικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σαλαμάνκα.

Γιὰ τὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 17ου αἰ.

Λέων Ἀλλάτιος (1600 - 1610), ὁ σπουδαιότερος ἴσως φιλόλογος τοῦ ἀπὸδημου ἑλληνισμοῦ τοῦ 17ου αἰ., δεινὸς θεολόγος λατινόφρονας, γιατρός, συγγραφέας θεολογικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν, λαογραφικῶν κ.ἄ. ἔργων (σὲ ποιητικὸ καὶ πεζὸ λόγῳ), καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς στὸ Βατικανό, διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ (*primo custode della Vaticana e cameriere d'onore*). Ἀλέξανδρος Βασιλόπουλος (1600 - ;) μὲ ἀξιόλογη δραστηριότητα ὑπὲρ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ στὸν νησιωτικὸ ἑλληνικὸ χῶρο· πρόκειται γιὰ δραστηριότητα ποὺ προκάλεσε καὶ θὰ προκαλέσει καὶ στὸ μέλλον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἱστορικῶν. Μάρκος Κόκκινος (1600 - 1608 ;), δικηγόρος στὴν πατρίδα του τὴ Ζάκυνθο. Εὐστάθιος Πατελάρος (1600 - 1606 ;), ἱατροφιλόσοφος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, γιατρός στὴν πατρίδα του τὸ Ρέθυμνο. Θεόφιλος Κορυδαλεὺς (1604 - 1608), ἀπὸ τοὺς πιὸ σπουδαίους νεοέλληνες φιλοσόφους μὲ τεράστια ἀκτινοβολία στὸν βαλκανικὸ χῶρο, σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη. Φραγκίσκος Τρίμης (1604 - 1613), διδάσκαλος στὸ Κολλέγιο, καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας. Ἰωάννης Κωττούνιος (1605 - 1613), διδάκτορας τῆς ἱατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μπολόνια, καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας, συγγραφέας ἀξιόλογων νεοαριστοτελικῶν φιλοσοφικῶν ἔργων, θερμὸς πατριώτης, ἰδρυτῆς τοῦ περιφημοῦ Κωττουνιανοῦ Κολλεγίου στὴν Πάδοβα. Ἐρμόδωρος Reggio (1605 - 1613 ;), ἰησοῦίτης, μισσιονάριος καὶ διδάσκαλος στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, συγγραφέας διαφόρων ἔργων. Νεόφυτος Ροδινὸς (1607 - 1610), καθηγητῆς στὸ ἴσπανικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σαλαμάνκα, μισσιονάριος καὶ διδάσκαλος στὴν Πολωνία καὶ τὴν Ἥπειρο, διδάσκαλος τῶν Ἰταλοαλβανῶν στὸ Mezzojuso, συγγραφέας πολλῶν θεολογικῶν - ἐκλαϊκευτικῶν βιβλίων. Μάρκος Λίμας (1611 - 1625), ἰησοῦίτης, μισσιονάριος καὶ διδάσκαλος στὰ ἑλληνικὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, συγγραφέας ἐκκλησιαστικῶν ἔργων. Ἰάκωβος (Ἱερεμίας) Βαρβαρίγος (1613 - 1617), μητροπολίτης Παροναζίας, μισσιονάριος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴν Πολωνία. Λεονάρδος Φιλαρᾶς (1613 ; - 1617), γνωστὸς διπλωμάτης στὴν ὑπηρεσία τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ Κάρολου Γουζάγα καὶ τοῦ δούκα τῆς Πάρμας Odoardo Farnese, θερμὸς πατριώτης ποὺ ὄνειρευδταν τὴν ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Κανάκιος Ρώσης (1614 - 1622), γνωστὸς μισσιονάριος στὴν Κωνσταντι-

νούπολη κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς πατριαρχίας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως. Μάρκος Βρετὸς (1615 - 1625), σπούδασε ἱατρικὴ στὴν Πάδοβα καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ στὴν πατρίδα του τὴν Κρήτη. Σίμων Πόρτιος (1615 - 1629), διδάκτορας θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἱατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μπολόνια, καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς στὸ Παρίσι, συγγραφέας καὶ ἐκδότης γραμματικῆς καὶ λεξικοῦ. Νικόλαος Κούρσουλας (1616 - 1625), διδάσκαλος τῆς λατινικῆς στὴν Κέρκυρα, λόγιος μὲ ἀξιοσημεῖωτο συγγραφικὸ ἔργο. Νικόλαος Μαρτελάος (1616 - 1626), δικηγόρος καὶ «sindico»¹ στὴν πατρίδα του τὴ Ζάκυνθο. Ἰάκωβος Μέδικος (1616 - 1625), ἐπιτυχημένος γιατρός στὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης. Λαυρέντιος Πόρτιος (1616 - 1625), «scrittore» στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ, συντάκτης καταλόγου βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς καὶ ἐκδότης. Γεώργιος Σέρρας (1616 - 1619), διδάσκαλος στὴ Νάξο, τὴ Χίο, τὴ Ζάκυνθο, ποιητὴς καὶ ρήτορας, δικηγόρος (ἀπόφοιτος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας). Ἀνδρέας Περτζιβάλης (1617-1628), ἰησοῦτης, καθηγητὴς τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων στοὺς νεαροὺς ἰησοῦτες στὸ Παλέρμο. Φραγκίσκος Gozzadino (1618 - 1625), λατίνος, ἀπὸ τὴ Σίφνο, λατίνος ἐπίσκοπος Ζακύνθου. Μιχαὴλ Κορέσσιος (1619 - 1626), περίφημος δικηγόρος στὴ Βενετία. Παντελεήμων (Παῖσιος) Λιγαριδῆς (1623 - 1635/1641), περίφημος διδάσκαλος στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ στὴ Ρωσία, κανονολόγος, ἐπίσκοπος Γάζης, συγγραφέας νομοκανονικῶν ἔργων, διδασκῶν, ἐρμηνειῶν κ.λ. Νικόλαος Ρώσης (1624 - 1634), διοργανωτὴς ἑλληνικοῦ σχολείου στὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἰωαννῆτος Διόδιδος (λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1626), μητροπολίτης Βεροίας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1645 - 1657). Ἰωάννης - Ἀνδρέας Σταυρινὸς (1626 - 1633), βιβλιοθηκᾶριος τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Λιβόρνου, συγγραφέας ἔργου κατὰ τοῦ Θ. Κορυδαλέως. Δημήτριος Φαληρεὺς ἢ Κυριάκης (1627 - 1630), καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ἔπειτα τῆς ἱατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης. Γεώργιος Πατελάρος (1631 - 1638), σπούδασε ἱατρικὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας. Ἰερώνυμος (Ἰλαρίων) Τσιγάλας ἢ Κιγάλας (1635 - 1648), μισσιονάριος καὶ διδάσκαλος στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, διευθυντὴς τοῦ Κωττουανιοῦ Κολλεγίου στὴν Πάδοβα, ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου. Ἰωάννης Τσιγάλας ἢ Κιγάλας (1635 - 1647.;), δικηγόρος, καθηγητὴς τῆς Λογικῆς καὶ ἔπειτα τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας. Ἀνδρέας Βαλάσιος (1636 - 1645), σπούδασε ἱατρικὴ στὴν Πάδοβα καὶ ἄφησε φήμη ὡς γιατρός στὴν πατρίδα του τὴ Χίο. Δημήτριος Πεπανὸς (1636 - 1643), λόγιος, συγγραφέας ἔργων θεολογικῶν καὶ ἱατρικῶν. Καλλίνικος Μάνιος ἢ Μανιὸς (1642 - 1647), ἐπιτυχημένος

1. Ἀντιπρόσωπος δηλ. τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος· γιὰ τὸ ἀνώτατο αὐτὸ ἀξίωμα βλ. στοῦ Λοῦντζη, Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, σ. 126 - 128.

διδάσκαλος στην πατρίδα του τῆ Βέροια. Δημήτριος Τσιγάλας ἢ Κιγάλας (1642 - 1647), ἀνέλαβε διπλωματικές ἀποστολές στην Ἰσπανία, Βενετία καὶ Κωνσταντινούπολη. Βίκτωρ Κορυφαῖος ἢ Κλαπατζαράς (1646 - 1658), ἰδρυτὴς σχολείου στὴ Σαντορίνη. Βασίλειος Δαμιανός (1646 - 1656), διδάκτορας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἰατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, γιατρός στὴν κοινότητα τῆς Χίου. Γεώργιος Μουζάλος (1648 - 1655), διδάκτορας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἰατρικῆς στὴν Πάδοβα, γιατρός στὴ Βενετία.

Γιὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ.

Οἱ ἀδελφοὶ Ἀθανάσιος καὶ Ἀντώνιος Καλημέρας ἢ Κωνστάντιος (1651 - 1660, 1662 - 1666, ἀντίστοιχα), γνωστοί, ἰδίως ὁ πρῶτος, ἀπὸ τὶς περιπέτειές τους στὴν Εὐρώπη. Ἰούλιος Zibletti ἢ Κιμπλέτης (1653 - 1660), διδάσκαλος τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων στὴ Ζάκυνθο. Χριστόδουλος Βούλγαρις (1654 - 1662), πρωτοπαπὰς Κερκύρας καὶ ἐπιτυχημένος διδάσκαλος. Γεώργιος Καλλέργης (1655 - 1662), ἰατροφιλόσοφος, ἀπόφοιτος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, γιατρός στὴν Κέρκυρα. Ἰωάννης - Ἀνδρέας (Ἀρκάδιος) Στανίλας (1655 - 1660), μισσιονάριος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ διδάσκαλος στὴν Ἡπειρο, ἐπίσκοπος Μουζακιᾶς καὶ Σπάττας. Ὀνούφριος Κωνσταντίνης (1656 - 1660), μισσιονάριος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴν Ἑλλάδα, ἀρχιεπίσκοπος Δίβρης καὶ ἐπίσκοπος (ordinante) στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης. Νικόλαος Καλλιᾶκης (1656 - 1665), διδάσκαλος καὶ διευθυντὴς τοῦ Φλαγγινιανοῦ φροντιστηρίου τῆς Βενετίας, καθηγητὴς τῆς Λογικῆς, τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Κλασικῆς Φιλολογίας (ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας) στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας. Ἰωάννης (Ἰωσήφ) Ντεκαμίλης (1656 - 1668), μισσιονάριος τῆς Καθολικῆς Προπαγάνδας στὴν Ἡπειρο, «scrittore» στὴ Βατικανὴ βιβλιοθήκη, ἐπίσκοπος Σεβαστείας καὶ ἔπειτα Munkács. Γεώργιος Πιέρης ἢ Σπάρταλης (1656 - 1670), βενεδικτῖνος, μισσιονάριος ἀνάμεσα στοὺς ἐλληνορθόδοξους Μανιάτες τῆς Τοσκάνης καὶ τῆς Κορσικῆς. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1657 - 1660), καθηγητὴς στὴν Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῆ στὴν Κωνσταντινούπολη, Μεγάλος Διερμηνέας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, περίφημος διπλωμάτης καὶ λόγιος. Φραγκίσκος Σκουφός (1657 - 1666), διδάσκαλος στὴ Βενετία (ιδιωτικὸς), καθηγητὴς στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο, γενικὸς βικᾶριος τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας, συγγραφέας, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τοῦ περίφημου ἔργου «Τέχνη Ρητορικῆς», ποὺ δημιούργησε σχολὴ ἐπὶ τουρκοκρατίας. Γεώργιος Κανιόλος (1660 - 1667), διδάκτορας ἰατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, γιατρός στὴ Ζάκυνθο. Κωνσταντῖνος (Κοσμᾶς) Μαυρουδῆς (1660 - 1663), μητροπολίτης Κιτίου Κύπρου, τοποτηρητὴς καὶ ἐπίτροπος Ἀχριδῶν, μὲ δραστηριότητα στὰ Βαλκάνια, τὴ Γαλλία, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Κύπρο. Ἀντώνιος Ἀρκολεός (1665 - 1670), διδάκτορας φιλοσοφίας στὸ Collegio Romano, διδάκτορας τῆς νομι-

κῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας. Μιχαὴλ Παπαδόπουλος (1665 - 1671), σπούδασε νομικὰ στὴν Πάδοβα καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου στὸ Parenzo. Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπουλος (1665 - 1670), συγγραφέας ἱστορικῶν ἔργων, καθηγητῆς τῆς δεύτερης καὶ ἔπειτα τῆς πρώτης ἑδρας τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας. Μάρκος Βούλγαρις (1667 - 1675), σπούδασε νομικὰ στὴν Πάδοβα καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου. Δημήτριος Ἀμυράλλιος (1673 - 1676), σπούδασε γιατρὸς στὸ Παρίσι, ποιητῆς καὶ λόγιος. Ἀργυρὸς Βερναρδῆς (1677 - 1681), φημισμένος διδάσκαλος στὸ σχολεῖο τῆς πατρίδας του τῆς Ἀθήνας. Ἰωάννης Χαλκιᾶς (1679 - 1692), ἐφημέριος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία καὶ διευθυντῆς τοῦ Φλαγγινιανοῦ φροντιστηρίου. Ἀλοῦσιος Ἀνδρούτζης (1697 - 1704), συγγραφέας θεολογικῶν ἔργων, καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μπολόνια.

Ἀπὸ τοὺς Ἑλληνοῖταλοὺς οἱ πρὸ ἀξιόλογοι εἶναι οἱ ἐξῆς : Silverio Metio (1587 - 1597 ;), ποὺ σπούδασε νομικὰ στὴν Perugia καὶ ἔγινε ἐπίσκοπος τοῦ Termoli. Φραγκίσκος Ἀρκούδιος (1600 - 1612), λόγιος, πρωτοπαπᾶς στὸ Ὁτραντο καὶ ἐπίσκοπος τοῦ Nusco (1639). Νικόλαος - Μαρία Modafaro (1620 - 1626), ἐπίσκοπος τῆς Bona (;).

Ἀπὸ τοὺς Ἑλληνοαλβανοὺς ἃς μνημονευθοῦν οἱ ἐξῆς δύο : Παῦλος Καποῖσιος (1598 - 1608), ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου τῆς Νεάπολης. Costantino Bellusci (1670 - 1679), μισσιονάριος τῆς Προπαγάνδας ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας (Μανιάτες) τῆς Κορσικῆς¹.

Ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς μοναχοὺς τῆς ἀδελφότητας τοῦ Ἀγίου Νείλου (monaci basiliani della Congregazione di S. Nilo) τῆς Grottaferrata, ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι οἱ : Pietro Celio (1595 - 1597), ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ S. Salvatore τῆς Μεσσήνης. Ἰωάννης - Μαρία Censorino (1619 - 1625), ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ του στὴ Grottaferrata. Egidio Pallotta (1623 - 1627), ἡγούμενος ἐπίσης τοῦ ἴδιου μοναστηριοῦ.

Ἀπὸ τοὺς Ρουθῆρους οὐνίτες σπουδαιότεροι ὑπῆρξαν οἱ : Elia Stefanide Morochovskij (1596 - 1603), γραμματέας τοῦ Πολωνοῦ βασιλιᾶ, ἐπίσκοπος τῆς πόλης Vladimir στὴ Ρωσία, συγγραφέας ἀντιρρητικῶν θεολογικῶν ἔργων. Ἰωάννης (Ἰωσήφ) Velamyn Rutskej (1599 - 1603), διδάσκαλος στὴ Βίλνα, στὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἡγούμενος τοῦ ἴδιου μοναστηριοῦ, μητροπολίτης «πασῶν τῶν Ρωσιῶν», μὲ πλούσια δράση ὑπὲρ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀνάμεσα στοὺς ὀρθοδόξους τῆς Ρωσίας, τῆς Πολωνίας καὶ τοῦ Δουκάτου τῆς Λιθουανίας, συγγραφέας θεολογικῶν ἔργων. Λαυρέν-

1. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ τοῦ Bellusci βλ. Rodotà, ὁ.π., τ. 3, σ. 233. Διατρωῶ ὅμως ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς πληροφορίας.

τιος (Λέων) Kreuza (1611 - 1613 ;), αρχιεπίσκοπος τῆς πόλης Smolensk (1625 - 1639) στή Ρωσία, μέ δράση φιλοκαθολική ἀνάμεσα στοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς προτεστάντες. Ἀντόνιος (Ἀναστάσιος) Sielava (1616 - 1619), αρχιεπίσκοπος Πολωνίας καὶ ἔπειτα μητροπολίτης Κιέβου, διώκτης τῶν ὀρθοδόξων τῆς Πολωνίας. Ραφαήλ Korsak (1621 - 1624), μητροπολίτης Κιέβου (1637 - 1640), μεταφραστής στὰ λατινικὰ τῶν ἔργων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μελετιοῦ Smotrickyj, φανατικὸς ὑποστηρικτὴς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Παχώμιος Oranskyj (1624 - 1626 ;), ἐπίσκοπος τοῦ Pskov, βοηθὸς ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτη τῆς Ρωσίας, συγγραφέας ἀντιρρητικῶν θεολογικῶν ἔργων. Ἀνδρέας Slotyj ἢ Zlotyj (Kisasniskyj) (1624 - 1627), ἀρχιεπίσκοπος Smolensk, μέ μεγάλη δράση κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. Γαβριήλ Kolenda (1636 - 1639), μητροπολίτης «πασῶν τῶν Ρωσιῶν», μέ πλούσια ἱεραποστολικὴ δράση ὑπὲρ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Κυπριανὸς Zochovskij (1658 - 1664), ἐπίσκοπος τῆς Vitebsk, διάδοχος τοῦ Kolenda στὸν τίτλο τοῦ μητροπολίτη ὅλης τῆς Ρωσίας. Λέων Zalenskyj (1673 - 1676), ἐπίσκοπος τοῦ Vladimir, τιτουλάριος μητροπολίτης «πασῶν τῶν Ρωσιῶν», διώκτης καὶ διωκόμενος ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους.

Ἀπὸ τοὺς μαθητὲς, τέλος, ἄλλων ἐθνικοτήτων ποὺ γιὰ διάφορους λόγους φοίτησαν στὸ Κολλέγιο (ὡς συνοικότροφοι κυρίως) νομίζω ὅτι πρέπει νὰ τονισθεῖ ἡ παρουσία τοῦ Κροάτη κληρικοῦ Γεωργίου Križanić (1641 - 1642), πατέρα τοῦ πανσλαβισμού καὶ ἀξιόλογου ἑλληνιστῆ¹.

Ἡ μνεία τῶν παραπάνω ὀνομάτων εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ πιστοποιήσει τὴν προσφορὰ τοῦ Ἰδρύματος στὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ διαμόρφωση τῶν νέων. Ἡ προσφορὰ βέβαια αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ τοποθετεῖται μέσα σὲ ἰδεαλιστικὰ πλαίσια. Οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν μικρῶν μαθητῶν ὑφίσταντο σημαντικὴ πίεση καὶ ἐπιρροὲς φιλολατινικῆς. Πρόκειται γιὰ μίαν ἀναμφισβήτητη κατάσταση ποὺ ἐρμηνεύεται ἀν ἐξετασθεῖ μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς· μιᾶς ἐποχῆς αἱματηρῶν θρησκευτικῶν διενέξεων καὶ μισαλλοδοξίας. Οἱ μαθητὲς ὥστόσο ἐκεῖνοι, ποὺ μέ ἡρεμίαν ἀντιμετώπισαν τὸν θρησκευτικὸ ἀνταγωνισμό καὶ ὠφελήθηκαν ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τοῦ περιβάλλοντος, ἀναδείχθηκαν σὲ πνευματικὸς ἡγέτες καὶ συνέβαλαν στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

1. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλή, Ἡ ἑλληνομάθεια τοῦ Γεωργίου Križanić καὶ οἱ σχέσεις του μέ τοὺς Ἑλληνας, «Δωδώνη» 5 (1976) 9 - 45, 437 - 438. — Τοῦ Ἰδίου, Georges Križanić et ses relations avec le monde grec, «Balkan Studies» 17¹ (1976) 25 - 44.